

V.

NYELVÜNK RÉTEGEINEK ÉS A NAPJAINKBAN VÉGBEMENŐ NYELVI ÁTRÉTEGZÖDÉSNEK ÁTTEKINTÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

Köznyelvünk szókincsének, hangtani fejleményeinek, szófüzési és mondatszerkezeti alakulásának, valamint stiláris jelenségeinek áttekintése után röviden külön-külön is szemügyre vesszük a legfontosabb nyelvi rétegeket, s kiemeljük a feltűnő jelenségtípusokat, mintegy a nyelvszerkezeti és stiláris elemzés kiegészítésére, árnyaltabbá tételére.

A) A SAJTÓ, A RÁDIÓ ÉS A TELEVÍZIÓ NYELVE

A tömegkommunikációs szerveknek és eszközöknek különösen fontos szerepük van életünkben: tömegigényt elégítenek ki, hozzátartoznak mindennapjainkhoz. Jelentős tehát a feladatuk az anyanyelvi műveltség ápolásában és fejlesztésében, s ez nagy felelősséget ró rájuk.

Az időtávlatban való összehasonlítás a tömegkommunikáció nyelvhasználatának fejlődését mutatja. Számos idegen és magyartalan kifejezés kiszorult belőle, csökkent a divatszavak és az argóelemek száma, ritkább a zavaros fogalmazás, tudatosabb a helyességre törekvés. A szerkesztőségek általában igénylik a nyelvi szaktanácsokat, s nemegyszer helyet adnak nyelv művelő cikkeknek is. Ezzel meggyorsíthatják a fejlődést.

A sajtó nyelvének, valamint a rádió és tv nyelvhasználatának van lényegbeli közös vonása, de van jellemző különbségük is. A sajtónyelv jellegzetesen írott forma, kötöttebb, választékosabb, szigorúbb követelmények szerint bíráljuk. A rádiós és a belőle kinőtt televíziós nyelv — a hivatalos jellegű és hírközlő, tehát a sajtóval rokon rovatokat nem tekintve — elevenebb, színesebb, könnyedebb, közelebb áll az élet nyelvéhez. Ennek azonban megvan a veszélye is: szándéka ellenére terjesztőjévé válik az élőbeszéd pongyolaságainak, henyé formáinak.

Elég jelentős a különbség a fővárosi és a vidéki sajtó nyelvi-stiláris színvonala közt. A vidéki lapok többsége mind tartalmi, mind nyelvi szempontból elmarad a fővárosi lapoktól. Kevesebb bennük az árnyaló szín, több a pongyolaság, magyartalanság.

Az alábbiakban néhány pontban megpróbáljuk összefoglalni a sajtónyelv főbb jellemvonásait, legfeltűnőbb sajátosságait, általában rövid értékelés kíséretében. E felsorolásban a sajtó, a rádió és a televízió nyelvét az egyszerűség kedvéért egységesnek vesszük, s összefoglalóan sajtónyelvként említjük.

1. Meglehetősen jellemző a sajtónyelvre — főként a közéleti tárgyú cikkekben — az idegen szók nagy tömegű, divatszzerű, többnyire fölösleges használata, illetve elmosódó, pontatlan vagy újszerű, de az olvasó számára nem világos jelentésben való

alkalmazása. A sajtó embereinek a jelenleginél sokkal jobban kellene számolniuk azzal a ténnyel, hogy az újságolvasók, rádióhallgatók és tévézők jó része csak felében-harmadában vagy még kevésbé érti meg még az olyan minduntalan használt idegen szavakat is, mint pl. *koncentrál, premier, randevú, volumen, bulletin, misszió, incidens, evakuál, fluktuáció, regresszió* stb.

2. A sajtó munkatársai láthatóan törekednek a stiláris változatosságra. Evégből nemegyszer új szókapcsolatokat teremtenek, és sajátos sajtónyelvi frazeológiát alakítanak, ill. alakítottak ki: *messzemenő következtetések, vészjósló méreteket ölt, világméretű felháborodás, mélyreható változások, tért ölelő átadások, birtokolja a labdát* stb. Sajnos, nem veszik eléggé figyelembe, hogy e kifejezések legtöbbször rövid idő alatt elszürkül, sablonná, közhellyé merevedik, s hogy ezért folytonos megújításukra van szükség.

3. A sajtónyelv alakítói nemcsak a frazeológiában, hanem egyebütt is túlságosan könnyen átvesznek egy-egy divatossá vált képzőt, szót, nyelvtani szerkezetípust, s ezeket mértéken felül használják. Így pl. jelenleg a laza szerkesztésű mellérendelő összetételek (*sorra-rendre, bölcsen-fanyaran, nagyjában-egészében, megnézte-megvizsgálta, tudjuk-érezzük, elkeseredetten-megszállottan, alakította-alakítja, keresett-kínált, erők-igények, bizalmaskodó-kellemkedő* stb.), továbbá a valóban bizalmaskodó és valóban kellemkedő *mini-* (kisebb mértékben a *szuper-, mikro-, maxi-*) összetételi előtag divatját éljük (*minicukrászda, minihűrek, minigyár, minikönyv, minikosárlabda, minigazságok, miniállam, minibikini – maxiáron* stb.).

4. A sajtónyelvben aránytalanul nagy teret kaptak a *megfelelően, kapcsolatosan, követően*-féle terjengős határozók és a *végrehajtást eszközöl, befejezést nyert*-féle, hivatalos ízű terpeszkedő kifejezések. (Ezekre l. még a következő szakaszt.)

Mivel a sajtó, a rádió és a tv nyelve jórészt a mindennapi nyelvhasználatot, az élet nyelvét tükrözi, az említett káros jelenségek nem mindig írhatók az ún. sajtónyelv rovására. Tudatosan és kritikával kell azonban felhasználni a különféle nyelvrétegek elemeit. Arra kell törekedni, hogy a sajtó ne helytelen irányzatok terjesztője legyen, hanem éppen ellenkezőleg, adjon példát a természetes, világos, közérthető stílusra.

B) HIVATALI ÉS KÖZÉLETI NYELV

A lakosságnak az államigazgatással, az intézményekkel és a vállalatokkal való sokrétű kapcsolata, valamint a közéletben való tömeges részvétele folytán a hivatalos és a vele rokon mozgalmi, közéleti nyelv jelentős – egyrészt gazdagító, másrészt ártó – hatással van az általános nyelvhasználatra. A terjengős kuriális stílusból kialakult hivatalos nyelv magyartalanságát és bonyolultságát, hibáit a századforduló óta sokan bírálták, javaslatok készültek megjavítására, de kevés eredménnyel. A javulás igen lassú volt. 1945 után a hivatalos nyelv új szellemben fejlődött: egyszerűsödött, természetesebbé és demokratikusabbá vált, de új vadhajtásokat is nevelt. Vannak tehát még jócskán hibák, és vannak tennivalók körülötte.

Érdekes és jellemző különbség van a hivatali nyelv felső és alsóbb szintjei közt: az országos vezetők és hivatalok általában világosan, egyszerűen mernek és tudnak

szólni nagy jelentőségű ügyekről és kérdésekről, az alsóbb hivatalok, vállalatok és intézmények az egymás közti érintkezésben és a közönséghez szóló közleményeikben, valamint szóbeli megnyilatkozásaikban nyakatekert, magyartalan, ködös nyelvet használnak, mintegy kötelező divatként, sokszor szinte mondanivalójuk, gondolataik hiányának leplezésére.

Hasonló a helyzet a hivatalos nyelvvel érintkező mozgalmi, közéleti nyelvben. Ez is főként szókincsében és kifejezőképességében tér el a köznyelvtől; meghonosodtak benne bizonyos sablonos formák, frázisok, körülményes szerkezetek. A felszabadulás után kialakult mozgalmi nyelv elszakadt a tömegek természetes beszédmódjától, a köznyelvtől, és valóságos zsargonná vált. Ellene a párt vezetői is fölemelték szavukat. Ennek, valamint a nyelvészek elemző bírálatának eredményeként határozott egyszerűsödés mutatkozik, bár a hibák egy része megmaradt. A felsőbb és az alsóbb szintek nyelvhasználata itt is lényeges értékkülönbséget mutat.

A következőkben néhány megjegyzés erejéig részleteiben is jellemezzük a hivatali és a mozgalmi, közéleti nyelvet, egyetlen nyelvi rétegnek tekintve őket. (Ez némileg leegyszerűsítése ugyan a kérdésnek, de különösebb hibát nem követünk el vele.)

1. A hivatalos nyelvben rendkívül gyakori a nyakatekert, túlbonyolított mondatszerkesztés. Nemesgyszer szinte képtelenség kiigazodni a különféle típusú alárendelő tagmondatok útvesztőjében. A körmönfont, nyakatekert fogalmazás még a nyelvtani meghatározásuk szerint *egyszerű* (tehát nem összetett) mondatokra is rányomja bélyegét. Szemléltetésül idézünk egy „egyszerű”, hivatalos jellegű mondatot (egy kezelési utasításból): „A termék kedvezőtlen méretváltozása kíméletesen eszközölt mosással és formára igazítva történő szárítással előnyösen befolyásolható.” Magyarul ez kb. így hangzik: „Megtartja formáját, ha kíméletesen mossuk, és kisimítva szárítjuk.”

2. E nyelvi rétegben aránytalanul sok az olyan elcsépelet, agyonhasznált, elkopott szó – különösen jelző –, mint *döntő, komoly, jelentős, alapvető, széles körű, konkrét, operatív, messzemenő(en)* stb.

3. A hivatalos nyelvnek talán legfőbb jellemzői a szószaporító, terpeszkedő kifejezések: *hitelesítést hajt végre* (helyesen: *hitelesít*), *fejlődés lép fel* (= *fejlődik*), *segítségnyújtást gyakorol* (= *segít*, legfeljebb: *segítséget nyújt*), *növekedést mutat* (= *növekedik*), *felolvasásra kerül* (= *felolvassák*), *vásárlást eszközöl* (= *vásárol*), *levonásba helyez* (= *levon*), *kifejezésre juttat* (= *kifejez*) stb. Ezek két szempontból is ártalmasak. Egyrészt nehezen emészthetővé teszik a hivatalos szövegeket, másrészt személytelenségükkel (pl. *elintézést nyert, elutasításra került*) szinte tálcán kínálják a lehetőséget a személyes felelősségvállalás alól való kibújásra.

4. Jellemzők a hivatalos nyelvre bizonyos sajátos szavak (*megkeresés, felszólamlás, alulírott, másodlat, javaslatba tesz, jogosultság* stb.), aránytalanul nagy szerephez jutott névutók, ill. a névutóvá válás útján levő szók (*felé, ellenében, kifolyólag, vonatkozásában, területén, tekintetében, kapcsán, kapcsolatosan* stb.), bonyolult tagmondatviszonyok létrehozására alkalmas kötőszók (*mindazonáltal, amennyiben, miután, ugyanakkor, úgy... mint, annak ellenére, hogy... , amíg... addig* stb.) és egyéb „hivatalos” töltésű elemek.

Ma már nem a néptől való elzárkózás, a hivatali gőg táplálja a hivatalos nyelv bonyolultságát, a nép egyszerű, természetes gondolkodásától és kifejezőmódjától ide-

gen szellemét, hanem inkább a bürokratikus fontoskodás, a klisékben való gondolkodás kényelme és a személytelenség ösztöne, a felelősséget elhárító, háttérben maradó óvatosság. Mindez azonban bájosan egyeztethető össze a szocialista öntudattal, a kötelesség- és felelősségvállalással. Ezt kellene elsősorban megváltoztatni az egész társadalom és a közgondolkodás fejlődése útján. A másik feladat az anyanyelvi képzés hatékonyabbá tétele, a nyelvi műveltség emelése, különösen a hivatalos és közéleti emberek körében. Az utóbbi egy-két évben több örvendetes kezdeményezésnek lehetünk tanúi, sőt részesei: megkezdődött az összes magyarországi nyomtatvány átnézése, többek között nyelvi „megfésülés”; több hivatal dolgozói szónokképző, ill. nyelvhelyességi tanfolyamot rendeztek anyanyelvi műveltségük kiszélesítése végett; stb. Bízhatunk abban, hogy ezek a kezdeményezések előbb-utóbb megtermik gyümölcsüket.

C) ELŐADÓI, SZÓNOKI NYELV

A hivatali és közéleti nyelvvel szoros kapcsolatban van az előadói, ill. a szónoki nyelvhasználat és stílus, bár az utóbbiról – legalábbis a régi értelemben – már aligha beszélhetünk. A mai retorikai könyvek sem annyira a szónoki beszéd évezredes hagyományát újítják föl, nem az irodalmias, szóvirágos hatásesszöveket tanítják, hanem a logikus, világos, természetes, nem a szavak csillogásával, hanem tartalmi súlyával elérhető hatást.

Ahogy a hivatali nyelv a régihez viszonyítva magyarosabb, egyszerűbb és demokratikusabb lett, s a mozgalmi nyelv jórészt megtisztult kezdeti torzulásaitól, úgy az előadói stílus is természetesebbé, tárgyszerűbbé vált. A szoros kapcsolat, egybefonódottság révén és a sajtó hatására átvész s magába fogad azonban jellegzetes hibákat is. Ilyen például a hivatali tolvajnyelvre emlékeztető klisék és divatszók használata, a szükségtelen idegen szók kedvelése, a régi szónoki hagyománytól örökölt sablonos töltelékszavak, fordulatok korszerűtlen modorossága, ilyenek a szakszerűség vagy az előadói „szerep” jegyében fölöslegesen bonyolított kifejezésformák, erőszakolt vagy eredetieskedő szókapcsolatok, ilyen a „szakszerű” igekötőhasználat (*lerendez, átbeszél, kitárgyal*) stb. Kiejtési sajátságként pedig jellemző az előadókra a tárgy és a kérdéskör szerint elkerülhetetlenül gyakori, minduntalan ismétlődő hosszabb szók elharapása, megcsonkítása (*szakszet, vállatunk*), bizonyos fölényes vagy fontoskodó „nyilatkozó” hangletjtés és a kevésbé természetes, néha idegenszerű hangsúlyozás. Mindez pedig a demokratikus közélet széles lehetőségei és sűrű megnyilatkozási alkalmai, valamint a rádió és a televízió szétsugárzó hatása folytán káros hatással van beszédkultúránkra.

Az élőszó megnövekedett jelentősége, szerepe egy visszás, sőt paradox jelenséget is szült: a felolvasott beszéd és szónoklat – már-már kötelező – divatját. Ez az élőszóbeli kifejezés lényegétől, a közvetlenségtől és természetességtől fosztja meg az előadást, mert a szóról szóra előre megfogalmazott szöveg óhatatlanul olvasásra, a szemnek készül, tehát mondatszerkezete nehézkessé, bonyolulttá, papírizúvó válik, s ez nehezen követhetővé, fárasztóvá, tehát könnyen érdektelenné és hatástalanná is teheti az elmondottakat. A kész, merev szövegtől elszakadni nem merő előadót

pedig a leírt szavakhoz való görcsös ragaszkodás gyakran a betűjésnek összefoglalásunk II. A) 2. szakaszában elemzett hibájába viszi. Az előre megírt beszédek felolvasásának divatja minden valószínűség szerint félreértésből, hibás utánzásból ered. Sok vállalati és egyéb funkcionárius ugyanis azért olvassa beszédét — ahelyett, hogy elmondaná —, mert vezető politikusainktól, pártunk és államunk vezetőitől is lát olykor ilyet. Ezek a funkcionáriusok azonban, bármily jóhiszeműen járnak is el, valójában tévedésben vannak, félreértés áldozatai. Nem veszik észre a lényegét, azt ti., hogy ezek a párt- és állami vezetők által felolvasott beszédek céljuk, rendeltetésük szerint valójában nem beszédek, hanem fontos írásos dokumentumok, amelyekben minden szó lényeges, minden szó számít. Ezek a dokumentumok nem annak a néhány száz vagy néhány ezer embernek szólnak, aki felolvasásuk pillanatában hallja őket, hanem az ország egész lakosságának. Érthető tehát, hogy e dokumentumok jellemző megjelenési formája nem az előszó, hanem az írás. Ennek megvilágítása után pedig már bizonyára az is érthető, hogy azoknak, akik az előszó erejével akarnak hatni, nem ezt a mintát kell követniük.

Az előszónak a demokratikus közéletben való fontosságát felismerve előadó- és szónokképző tanfolyamok, retorikai tankönyvek igyekeznek segíteni a javulást, tisztulást és fejlődést az anyanyelvi műveltségnek ezen a területén is.

D) SZAKNYELVEK ÉS TUDOMÁNYOS NYELV

Az iparosodás, a szakmák sokasodása, a széles körű szakképzés, a szakmai és tudományos ismeretek terjedése és közkeletűvé válása, a szakirodalom, a sajtó, a rádió és tv népszerűsítő közleményei és műsorai többé-kevésbé ismertté, részben köznyelvivé tették a szaknyelvek és a tudományos nyelv szókincsét és kifejezőkészségét. Ha örvendetes is nyelvünk ilyen gazdagodása, figyelemmel kell kísérnünk e két, állandó mozgásban levő nyelvváltozat alakulását; egyrészt a szaknyelvek és a tudományos nyelv helyességének, épségének, közérthetőségének és könnyű elsajátításának érdekében, másrészt a köznyelvre való egyre erősödő hatásuk miatt is. Fontos, hogy a szakmai szövegek, előadások érthetően, szabatosan s ne körmönfont, bonyolult módon, a nem szakember számára érthetetlen „tolvajnyelven” juttassák el a szakismereket és a népszerűsített tudományt az olvasókhöz, hallgatókhoz. Egyre több ember él mindennapi kifejezési eszközként a szaknyelvek és a tudományos nyelv szókincsével, fordulataival; lényeges tehát, hogy e nyelvrétegek minél alkalmasabbak legyenek a szakszerű mondanivaló közérthető közvetítésére, és hogy ne rontsák, hanem fejlesszék, hasznosan gazdagítsák az egyetemes nyelvhasználatot. E hatás jelentőségét növeli a szakirodalom hatalmas méretű gyarapodása és olvasottsága; ez fokozott felelősséget ró szerzőkre, lektorokra és kiadókra. Nehezíti a helyzetet, hogy szakmai tudás és nyelvi készség, írói vagy előadói adottság nem mindig párosul. A szakoktatásnak — középső és felső fokon egyaránt — ugyanez a problémája, pedig a fejlődésnek innen kellene kiindulnia.

Ahogy néhányszor eddig is tettük, most is megkíséreljük néhány pontban jellemezni a szaknyelveket, ide értve a tudományos nyelvet is.

1. A szaknyelvekben magától értetődően több az idegen szó, mint a köznyelvben. Ennek tudatában is az a véleményünk, hogy bizonyos – pl. közgazdasági, vendéglátóipari, műszaki, kereskedelmi – szakemberek a szükségesnél jóval több idegen szót és kifejezést használnak. A *komparatív metódus* még szakmai szempontból sem mond többet az *összehasonlító módszernél*, a *design* az *ipari formatervezés-nél*, a *kamuflál* pedig az *álcáz-nál*, ismeretterjesztő munkában pedig éppen az effélék növelik a szakmai homályt. Az meg különösen zavaró, ha a kereskedelem – pl. *jardINETTE*-ek, *hidratáló* krémek, *antisztatizáló* hatású öblítőszeresek forgalomba hozásával – olyan nyelvi talányok elé állítja a vásárlókat, amilyenekkel a többség egyáltalán nem tud megbirkózni.

2. Nemcsak az idegen szavak túlságosan gyakori használata jellemző a szaknyelvekre, hanem a többé-kevésbé magyar elemekből álló, de a be nem avatottak számára mégis eléggé érthetetlen szakmai kifejezéseké is. Ez alapján véve nem hiba, sőt természetes dolog, de a túlzásoktól mégis óvakodni kell. Tehát pl. fölösleges *kiszereles*-ről beszélni olyankor, amikor a *csomagolás*, *adagolás*, *palackozás*, *töltés* szavak valamelyike is megteszi.

3. A különféle rendű és rangú szakszövegekben aránytalanul sok a helyesírási hiba. A szaknyelvekben erre különösképpen föl kell figyelni, mert a hibás írásmód nemegyszer eltorzítja, megváltoztatja a szakszó, szakkifejezés értelmét. Az *ecset és festéktartó* mást jelent, mint az *ecset- és festéktartó*, az *acél öntőüst* más, mint az *acélöntő üst*, a *nyári szalámigyártás* nem azonos a *nyáriszalámi-gyártással* stb.

Az egyre kiterjedtebb szerepű szaknyelvek és a tudományos nyelv fejlődésének – különösen a nagyközönséghez szóló, ismeretterjesztő munkákban – a természetes egyszerűség, közérthetőség és a szókincs magyarsága kell hogy további célja legyen.

E) AZ IFJÚSÁGI NYELV

Aránylag új fejlemény a rétegnyelvek közt. Előzményei a diáknyelv meglehetősen régi múltjába nyúlnak vissza, de a mai ifjúság sajátos nyelvhasználata nem korlátozódik a diákságra, hanem – bizonyos árnyalati különbségekkel – kiterjed az egész korosztályra (a tizen- és huszonevesekre), foglalkozástól, társadalmi helyzettől, rétegződéstől függetlenül. Ez pedig kétségtelenül bizonyos társadalmi kiegyenlítődés, demokratizálódás jele.

Vannak, akik vitatják az *ifjúsági nyelv* megnevezés helyességét, mondván, hogy idősebbek is élnek vele, használata nincs életkorhoz kötve. Ez igaz, de bizonyos koron túl való használata szokatlan, modorosnak, erőltetettnek, sőt stílustalannak hat. Az ifjúsági nyelv mégiscsak elsősorban az ifjúság jellemző beszédmódja, bár elterjedtsége általános, kisugárzása és vonzása széles körű, s az idősebb nemzedék is hatása alá kerül.

Az ifjúsági nyelv kialakulásának, létének és virágzásának alapja nem a titkosság, mint sokan vélik, bár csakugyan erős benne a nemzedéki elkülönülés szándéka, a csoportszellem kifejezésére törekvés, az összetartozás tudatának és a beavatottságnak éreztetése. A fiatalok sajátos romantikája, ill. a szokatlanhoz, a rendkívülihez, a nem nyárspolgárhoz való vonzódása magyarázza, hogy a társadalom alatti rétegek nyelve,

a jelentőségében erősen csökkent, de még mindig élő argó hatással van az ifjúság nyelvére. E nyelvi réteg átvesz idegen, újabban főként angol szavakat is (beat-hatás), de igen eleven benne a játékos szóalkotásra való készség is. Szó- és kifejezőkészlete állandó mozgásban, változásban van, folytonosan megújul, a divathullámok egymást érik, egymást váltják benne. Az ifjúsági nyelven belül is sajátos csoportot alkot a szorosan vett diáknyelv: az iskolai életre vonatkozó szavaival, kifejezéseivel.

Az ifjúsági nyelv legfőbb jellemzői (itt fölöslegesnek látszik a pontokba foglalás): elevenség, játékoság, ötletesség, fantázia, tréfa, humor, de ugyanakkor bizonyos ellenszenves fölényesség, tiszteletlenség és durvaság.

Ezeket a vonásokat tükrözi az ifjúsági tárgyú vagy fiatalokról szóló irodalmi művek nyelvhasználata is; igaz, különböző mértékben. A hatvanas években divattá vált az irodalomban az ifjúsági nyelv népszerűségvadászó alkalmazása, már-már paródiaszerű túlzásokba tévedve. Ez az irányzat azóta csöndesedett. Jogos és szükséges természetesen a megfelelő stílusesszók felhasználása az ifjúság beszédmódjának és szellemiségének jellemzésére, de az írók gyakran rá akarnak licitálni a valóságra, „továbbfejlesztik” az ifjúsági nyelvet, saját túlzó ötleteikkel népszerűsítik, és terjesztik nem kívánatos sajátosságait. E tekintetben sokat árt az irodalom, a film, a színház és a televízió „természetesség” vált szabadszójúsága, amely táplálja és bátorítja a fiatalságnak ilyen hajlamát.

Az ifjúsági nyelvvel kapcsolatban utalnunk kell a fiatalok társas érintkezésének hangjára, stílusára, formáira is. Egyrészt bizonyos, a hagyományokat és illemszabályokat félredobó modortalanság, nyersség, sőt durvaság jellemzi őket, másrészt pedig demokratikus természetesség, az egyenrangúság közvetlensége. Ez utóbbi lehetne alap társadalmi érintkezésünk egészséges formáinak kialakulásához.

F) A SZÉPIRODALOM NYELVE

A mai irodalmi s főként a szépirodalmi nyelv jellemzése sokkal nehezebb, mint a többi nyelvrétegé, mivel a korszak általános irodalmi nyelvhasználatát és uralkodó stílusirányzatát vagy -irányzatait az írók sokféleképpen színezik, árnyalják, gazdagítják.

Az irodalom nyelve – nem egységes volta ellenére – hatás szempontjából igen jelentős: a köznyelvből táplálkozik, de ugyanakkor visszahat rá alakító, gazdagító, egységesítő szerepével, amely egyúttal a kialakult szabályrendszer őrzője, s így normateremtő is. Hidat ver egyes írók és alkotások nyelve és a közösség nyelvhasználata közt. Az irodalmi nyelv viszonylagos egységének kialakulását az olvasók igénye is segíti, sietteti. Ez az igény kettős:

1. az irodalom nyelve különbözzön a mindennapokétól, legyen „szebb”, választékosabb;

2. tükrözze viszont az irodalom az élet nyelvét, az olvasók, a mindennapok nyelvhasználatát, legyen egyszerű, közérthető.

E kettős irányú igény látszólag ütközik, de végül kiegyenlítődik abban az egységben, amelyet az iskola, a főként írásbeliségen alapuló művelődés s a tömegkommunikáció alapoz meg, s amelynek tudata mindnyájunkban él.

A hatvanas évek irodalmának nyelvét elemezve, elsősorban a szépirodalom és a köznyelv kölcsönhatása érdemel figyelmet. Időbeli viszonyításban pedig jelentős változás mutatkozik az 1945 utáni évekhez képest. A sematizmus, a nyelvi szürkeség és igénytelenség – a közérthetőség jelszavával – a nyelvi eszközök alacsony hírértékét „eredményezte”. A hatvanas évek irodalmában a felszabadulás utáni első évek pezsgése, forrongása, eleven változatossága jelentkezik ismét; növekszik az irodalmi nyelv elemeinek hírértéke is. Lényeges eltérés van azonban a líra és a prózai műfajok közt; az előbbiben jobban érvényesül a költői nyelvi lelemény, fantázia és szabadság, az utóbbiban pedig erősebb a köznyelv hatása és felhasználásának igénye, szüksége. Általában azonban irodalmi nyelvünkben azonos normát, egységes hangtant, helyesírást, alaktani eszközöket és mondatszerkesztési gyakorlatot találunk, természetesen az egyéni vonások, árnyalatok mellett, ill. fölött. Csupán az írásjelek alkalmazásában figyelhető meg olyan szokás, amely, ha tovább erősödik, káros is lehet. Több – s mind több – költőnk tudatosan számúzi verseiből az írásjeleket, nem téve ki egyetlen pontot, vesszőt, gondolatjelet, pontosvesszőt stb. sem. Mások a nagy kezdőbetűknek is mind gyakrabban hadat üzennek, s az új mondatokat, valamint a tulajdonneveket is kis betűkkel kezdik. Olyan verset is láttunk már, amelynek szerzője a szóhatárok érzékeltetéséről is lemondott, s versét egyetlen betűhalmazzá sűrítve közölte. A költői nyelv természetesen sajátos nyelv, sajátos nyelvi eszközrendszerrel. A felsorolt eljárásoknak is lehet, gyakran érezhetően, kimutathatóan van is sajátos szerepük, de ha állandósulnak, ha modorossággá fajulnak, akkor már nem gazdagítják a költői nyelvet, hanem inkább szegényítik.

Szókincs tekintetében változatos és széles skálájú a szépirodalom nyelve: korfeszítő archaizmusok és neologizmusok, népnyelvi elemek, tájszók (itt elég gyakori a tájékozatlanságból eredő hibás használat), a maiságot, ill. társadalmi réteget, környezetet érzékeltető városi szavak, argóbeli, ifjúsági nyelvi és szaknyelvi szók egyaránt megtalálhatók benne. A különféle rétegek elemei közt természetesen átfedések, keveredések is vannak. A városi nyelv gyors változását éppen az irodalom lassítja: elemeit, fordulatait népszerűsíti, tartósítja, és mint „leszálló” divatnyelvet terjeszti a kevésbé igényes, főként vidéki beszélők közt. Az irodalomban viszont jellemző értéke van (társadalmi réteg, egyéniség, magatartás). Ezzel kapcsolatos a durva, nyers, sőt trágár szók divatozó használata. Bár sok ilyen szónak bántó élet lekoptatja a gyakori, már-már köznyelvi, sőt társalgási használat, nem rokonszenves ez a jelenség, mint irodalmi stílusdivat, mert könnyen öncélúvá lesz, funkció nélkülivé válik (l. a Nagyvilág erről rendezett vitáját, 1968).

Az irodalmi nyelv és stílus mai fejlődésében vannak tehát a hagyománytól és közízléstől erősen elütő, sőt vitatható jelenségek, de egészében eleven mozgás, érjedés mutatkozik benne, amely a korszerű megújulás lehetőségével biztat.

G) EGYÉB NYELVRÉTEGEK

A felszabadulással bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások jelentős nyelvi átrétegződést idéztek elő, nemcsak a függőleges társadalmi rétegződés szerint, hanem földrajzilag is. Az új életviszonyok és lehetőségek, a művelődésnek különösen a fiatal

nemzedékben mutatkozó hatása, a közéletben és a gazdasági szervezetben való tevékeny részvétel, az iparosítás és a mezőgazdaság nagyüzemesítése, a szakmai képzés fellendülése a lakosság nyelvállapotában is változást hozott, a nagy belső népvándorlással párhuzamosan.

Elsősorban a nyelvjárások állapotában. Megszűnt a falu zártsága; a közlekedés, az érintkezés eleveisége és a tömegkommunikáció a köznyelv erős kiegyenlítő hatását eredményezte. Egyre egységesebb regionális köznyelvek alakulnak ki, s ebben nagy része van Budapestnek, a nagyvárosi nyelv hatásának, különösen az ifjúság körében.

Bonyolítja azonban a helyzetet, hogy a sorvadó nyelvjárásokban furcsa kettőség bontakozik ki: a természetes, házi használatú tájnyelv mellett a munkahely, a hivatal és a közélet, a „funkció” mesterkéltnyelv, nyakatekert zsargonja használatos a nyilvánosság „felé”. Nem egészséges, nem kívánatos „fejlődés” ez, védekezni kell ellene.

A főváros nyelvének erős kisugárzása és vonzása van a vidékire, különösen az ifjúságra, amely ebben látja a modernség egyik ismertetőjegyét. A nagyvárosi nyelv létét és létjogosultságát nem tagadhatjuk, hisz e nyelvi réteget szociológiai tényezők hozták létre, akárcsak a nyelvjárásokat, ha sokkal gyorsabb, szinte rohamos ütemben is. E tényezők magyarázzák vonzó és ellenszenves vonásait: eleveiség, ötlet, szellemesség, humor, expresszivitás – fölény, gúny, nyersség. Sajátságos hajtása az ifjúsági nyelv; nem véletlen, hogy azt is hasonlóképpen jellemezhetjük.

Szoros kapcsolatban van a nagyvárosi nyelvvel a sportnyelv is, amelynek teljesen megmagyarosodott terminológiája mellett a sportsajtó sajátos frazeológiát is kialakított (*dobogóra is jó eredménnyel ért célba, rápihenéssel készülünk a versenyre, csengetéskor elfutott a többiektől, bejártszotta az egész pályát* stb.). Ennek jellemzője s egyúttal veszélye a sablonná szürkülés, a közhellyé merevedés.

Kialakulatlan és nem megnyugtató a társadalmi, társasági érintkezés nyelvenek állapota. A megszólítás- és köszönésformák, a társalgási formulák napjainkban épp az átértékelődés szakaszában vannak. Terjedőben van a tegeződés, valamelyest visszaszorulóban a Széchenyi által elterjesztett önzés. Bizonyos köszönés- és megszólításformák napjainkra már – főleg a felszabadulás után és nyomán végbement gyökeres társadalmi, történelmi, politikai változások következtében – kihullottak vagy kihullóban vannak nyelvünkben (*Alázatos szolgája! – Alászolgája!, Szerencse fell!, Tanár Úrnő, Nagysád!* stb.), mások épp az utóbbi évtizedekben terjedtek el nagyobb mértékben (*Szia!, Elvtársak!, Szaki!* stb.). Jó néhány köszönés- és megszólításformula napjainkban viták kereszttüzeiben áll, terjesztői és bírálói egyaránt akadnak (*Keziticsókolom!, Uram!, Asszonyom!, Kisasszony!* stb.). Az erőszakos beavatkozás nem látszik sem lehetségesnek, sem célszerűnek, az azonban kétségtelen, hogy példaadással, meggyőzéssel stb. jó volna a jelenlegi kiforrási, fejlődési folyamatot valamiképpen meggyorsítanunk.